



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een leeg blad, maar vol nieuwe vragen

Caers, B.J.M.; Dlabáčová, A.; Hoftijzer, P.; Marion, O. van;
Warnar, G.

Citation

Caers, B. J. M. (2024). Een leeg blad, maar vol nieuwe vragen. In A. Dlabáčová, P. Hoftijzer, O. van Marion, & G. Warnar (Eds.), *Trouw aan de tekst* (pp. 87-96). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4304551>

Version: Publisher's Version
License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4304551>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Trouw aan de tekst

Historische letterkunde
in de praktijk



EEN LEEG BLAD, MAAR VOL NIEUWE VRAGEN

Bram Caers

Studenten die zich willen verdiepen in de Middelnederlandse literatuur beseffen vaak onvoldoende hoe veel van die literatuur slechts in losse fragmenten is bewaard gebleven, als ‘wrakstukken die na een storm zijn aangespoeld’ (de metafoor is van W.P. Gerritsen). Ook in de verbeelding van het grote publiek zit ‘Middelnederlandse literatuur’ toch bij voorkeur vervat in prachtig geïllustreerde handschriften, pronkboeken die eeuwenlang zorgvuldig gekoesterd zijn geweest om nu mondjesmaat hun geheimen prijs te geven. De dromerige studenten worden al heel snel gestaald in de harde realiteit van de mediëvist en leren met vallen en opstaan dat diens werk nog het meest te vergelijken is met dat van de strandjutter die tussen allerlei waardeloos wrakhout op zoek gaat naar samenhang, ‘om zich een voorstelling te maken van de vloot voordat de storm opstak’.¹ Dat puzzelen met losse stukjes tekst op strookjes perkament die opborrelen uit de maalstroom van de geschiedenis, is inmiddels al zo lang aan de gang dat de zoektocht zélf een interessant voorwerp van onderzoek vormt. De sporen die de eerste filologen hebben achtergelaten in en rond de Middelnederlandse literatuur, werpen niet alleen een interessant licht op de middeleeuwse handschriften en teksten zelf, maar ook op de manier waarop die literatuur in de loop van de achttiende, negentiende en twintigste eeuw gaandeweg zijn plaats veroverde in de literaire canon. Aan die wisselwerking tussen middeleeuwse literatuur, vroege filologie en moderne wetenschap, wil ik hier enige woorden wijden.

MEEKIJKEN MET DE EERSTE FILOLOGEN

In de Leidse Universiteitsbibliotheek wordt onder signatuur Ltk. 169 een bundeltje bewaard waarin, ‘doorschoten met papier’, een aantal losse

¹ W.P. Gerritsen, *Die Wrake van Ragisel*, I (Assen: Van Gorcum, 1963), p. 147. Het sprokkelwerk van Gerritsen werd uitermate lovend besproken door G.I. Liefstinck, ‘Pleidooi voor de philologie in de oude en eerbiedwaardige ruime betekenis van het woord’, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 81 (1965), pp. 58-84.

handschriftfragmenten zijn gebonden. Vanuit het hierboven geschetste perspectief van de ‘zoektocht’ is het interessant dat van die fragmenten slechts twee uit de middeleeuwen stammen. Het eerste is een blad met de opening van Jacob van Maerlants *Rijmbijbel* (1271), een berijmde Middelnederlandse bewerking van de *Historia scolastica* van Petrus Comestor (Afb. 1).² Die Latijnse tekst is op zijn beurt een becommentarieerde bewerking van de verhalende Bijbelteksten, gericht op een publiek van studenten. Het tweede bevat eveneens een tekst van Jacob van Maerlant, namelijk diens *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, een vorstenspiegel die hij wellicht schreef met het oog op de volwassenwording van graaf Floris v van Holland. De andere handschriftfragmenten bevatten dan wel middeleeuwse teksten, maar werden niet in de middeleeuwen vervaardigd. Het gaat om afschriften die in de achttiende en negentiende eeuw werden gemaakt van middeleeuwse handschriften, in functie van het prille onderzoek dat in deze tijd verricht werd naar middeleeuwse literatuur. Zelfs zit er een kopie in van de bladvullende miniatuur in de *Wrake van Jerusalem* waar het Gronings-Zutphense Maerlanthandschrift (zie de bijdrage van Jos Biemans hiervoor) zo beroemd om is (Afb. 2).³

Interessant is dat we de mensen die de afschriften hebben gemaakt, ook kennen: je komt er de handen tegen van letterkundige en historicus Willem Bilderdijk, van August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, die een eerste catalogus van de Leidse handschriften opstelde, én van twee conservatoren van de Leidse Universiteitsbibliotheek, Jacob Geel en Gerard Liefinck. In hoofdzaak behoorde het materiaal uit dit bundeltje echter tot het bezit van de bibliofiel, beroepsschrijver en historicus Isaac Le Long (1683-1762), die zijn werkzaam leven wijdde aan het uitgeven en vertalen van middeleeuwse teksten, voornamelijk handelend over theologie (Afb. 3). Echt vriendelijk gaat het er in de nota’s overigens niet aan toe: bij Le Longs afschrift van ‘zijn’ *Rijmbijbel* tekende Bilderdijk op dat het afschrift in zijn ogen zeer ‘vitieus’ of gebrekkig was, gevolgd door een sneer naar de arme Le Long: ‘het is te bejammeren dat deze naarstige man de oude handschriften niet beter heeft kunnen leezen, hier door zijn een

2 Vgl. oriënterend B. Caers en J. Pauwels (red.), *De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant. Het oudste geïllustreerde handschrift in het Nederlands* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023) en C.A. Chavannes-Mazel (red.), *Maerlants Rijmbijbel in Museum Meermanno. De kracht van woorden, de pracht van beelden* (Den Haag: Museum Meermanno-Westreenianum, 2008).

3 Stukken van de correspondentie die Le Long voerde met de eigenaar van dat handschrift zijn ook bewaard in Ltk. 169. Le Long moet het handschrift een tijdje uitgeleend hebben gekregen, om het afschrift te vervaardigen van het begin van de *Wrake*, dat compleet met kopie van de miniatuur in Ltk. 169 is opgenomen. Hij verwijst naar die uitwisseling in Isaac Le Long, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels* (Amsterdam: Hendrik Vieroot, 1732), pp. 195-196. Gebruikt exemplaar: Leiden, Universiteitsbibliotheek, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1207 B 35.

LETTEN

Ader soue heelic gheet
 Enich god sonder beghyn
 E heeft an helpecu volkeest
 Ende gracie i mine sin
 Dat ic vrede moghe woort
 S come en rime goet
 D ic hi moghe bringhe voort
 Dat vrede legheit i mine oort
 Op ana moeder der gheualde

oeder der outermicheit
 hi hebt den menighen bekenen
 het roost van ghere lereheit
 elyt nu vrouwe mit alre bede
 At ic ghesonne den heylighen gheet
 ic nu wacht ende moghe gheete
 erleye ende sin volkeest
 o bui dan onuermaert
 rabe rime te branghen voort
 An ceure seiten die ic begaert
 ebbe tontuiden in dieclike woort
 colastim wil ic ontdonden
 u dieclike woort been latue
 rouwe nu moet v onder vonden
 roost te sine in mine pinc
 v meert ghi die hier in sulc lesen
 wat uitloop hier an sal voeten
 ic in tu vindi sauel no boerde
 o gheue trufte noch falloerde
 aer frere rime ende ware woort
 oe dat die lut is comen voort
 ic dat die werelt eerst begonte
 l worden dat quam die stonde
 At ihs xps te hemel clam
 ic onse menscheit ane nam
 ic vindi reue dach coninghe
 ude daer toe ware leringhe
 ic ghehuet dese hiltone
 At meert wel in alre meorte
 ic buten heet bitter die dume
 ic scale so hart dat mensche amie
 ic ten tunden mach ghevolmen
 al die werheit is daer bamen
 ic bitterheit van deser seide
 Ats die woerste ende meeste
 an diepheit comen ghegronde amie
 ic die bitterheit vander slume
 ic hartheit die last ander scale
 ic is dat niemant alenale
 daen mach wat die woerde duden
 ic werheit v of is daten liden
 ic recht verlieten ende redeue in me

ende whet ende goet bekennen
 at hem die woort so loete smaken
 m dat si sin van waren saken
 at sile gheerne horen lesen
 en mach gheen verhes an voeten
 oert hoe god die werelt lichte
 Den troen mitten lereen vlichte
 ielucht mit voghele verlicte
 ude viltche mit water slierde
 ic aerde verlicte mitten dieuen
 ude mit crude van manneuen
 Ende hoe hi leest maerte den mensche
 oe hi hem alle dinc te wensliche
 adde ghemaert die hem bedrife
 nu suld sonder vorde
 ode mit in viden mede
 At hi mi doer tele vnaerlicde
 ic ic dichte van sine wer
 gheue dat ic in besmet
 ebbe in loghentliken saken
 ic in die luytheit tede maken
 v ander liden ende van zume
 nte veltlike amme
 Ende hi die wydighe vdule
 ic altoes verlic sin ende uulbe
 ude talre stont daer toe gherust
 at hem te begapen luyt
 m ghehuyt ende mine woort
 hi wydighe meert ende hoort
 hi en sulc my met gheleuen comen
 hi hebs alre spade begonnen
 ics dorpheit dat ghi v verteert
 ou mit dinct in dat niemant endoert
 an v seken in alden sin
 hi hebet meere vbaerheit in
 hi ints te maghe ende te blaken
 hi vbi vbi voer den oggen sneher
 Ende ahter valliche als die vraden
 m ic wase moets al gader
 hi eht v den mit ic wil dichten
 Ende in daer mede oec verlichten
 D oer min logghen doer min casen
 S o en suldis niet verhoey
 D es wil ic gaen an min beghyn
 v god vclare minen sin
 vort ic wil ghus seker sint
 dics ebeghyn van alre hit
 od die maete mit beghyn
 en hemel ende oec mede daer m
 Al le der enghelen edel natiere
 eten hemel heet die sinne
 E nprins in vechter namen

Afb. 1 Los blad met de proloog van Jacob van Maerlants Rijmbijbel. Leiden, Universiteitsbibliotheek, Ltk 169, fol. 4r.

menigte van gebrekkige afschriften in zijne anders kunstige Boekzael der Nederd. Bybels geraekt'.⁴ Een troost voor de postuum beledigde Le Long is wel dat Liefinck het in de marge weer voor hem opnam: 'Integendeel! Het fragment werd zonder fouten gecopieerd'.⁵

Le Long moet een voor zijn tijd zeer bijzondere belangstelling voor de middeleeuwse literatuur hebben gehad, en dan nog specifiek voor het werk van Jacob van Maerlant. In het geval van de *Rijmbijbel* laat zich dat natuurlijk verklaren vanuit de aard van die tekst: Le Long beschouwde Maerlants berijmde vertaling van Comestors *Historia scolastica* als een vroege en vermetele poging om de Bijbel in het Nederlands beschikbaar te maken voor een lekenpubliek. In die ambitieuze vertaalslag van de Bijbelse stof herkende de rechtlijnig gereformeerde Le Long een vroege voorbode van het protestantisme.⁶ Vandaar speelt Maerlant een hoofdrol in een publicatie die Le Long integraal wijdde aan de geschiedenis van Bijbelvertalingen en -bewerkingen in het Nederlands, de *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels* (1732), een indrukwekkende vlootschouw van wat zoal aan Schriftuur voorhanden is in de (Germaanse) volkstaal sinds de Gotische Bijbel van Wulfila uit de vierde eeuw.⁷

In die eerbiedwaardige processie van volkstalige bijbels neemt Jacob van Maerlants vertaling van de *Historia scolastica* een belangrijke plaats in. Le Long breekt zich eerst het hoofd over de vraag waarom het zo lang moest duren voor de Bijbelse stof nagenoeg compleet in het Nederlands beschikbaar kwam. Hij wijst daarvoor natuurlijk met een beschuldigende vinger naar de middeleeuwse geestelijkheid, die niet alleen het onderrecht van de gelovigen in Bijbelse zaken veronachtzaamd zou hebben, maar evengoed zelf de Bijbel links zou hebben laten liggen. Deze 'eeuwige schande' maakt dat de arme Nederlanden sinds de kerstening door Willibrordus vijfhonderd lange jaren grotendeels onwetend bleven over het woord Gods. Lang leve Maerlant dus, die als 'eenvoudige leek' kennelijk door God geroepen de Bijbel 'ten dienste van syne Landts-luyden'

4 Leiden, Universiteitsbibliotheek, Ltk. 169.

5 In de beschrijving voor de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* (BNM, map 442) klinkt het dan ietwat genuanceerder: 'In dit afschrift heb ik slechts twee kleine foutjes ontdekt; het oordeel van B. is in dit opzicht te streng.'

6 Le Long was van gereformeerden huize – zijn ouders waren om die reden uit Duitsland naar de Republiek gevluht – maar flirtte later in zijn leven met het piëtisme, in de vorm van de Evangelische Broedergemeente, ook wel hernhuttersbeweging. C.C. de Bruin houdt die episode – waarbij Le Long afstand zou hebben gedaan van zijn wereldlijke bezit – verantwoordelijk voor het feit dat Le Longs indrukwekkende bibliotheek nog bij leven onder de hamer kwam. Zie C.C. de Bruin, 'Isaac le Long (1683-1762)', in J.A.A.M. Biemans et al. (red.), *Boeken verzamelen: opstellen aangeboden aan mr. J.R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden* (Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1983), pp. 66-88.

7 Le Long, *Boek-zaal*.

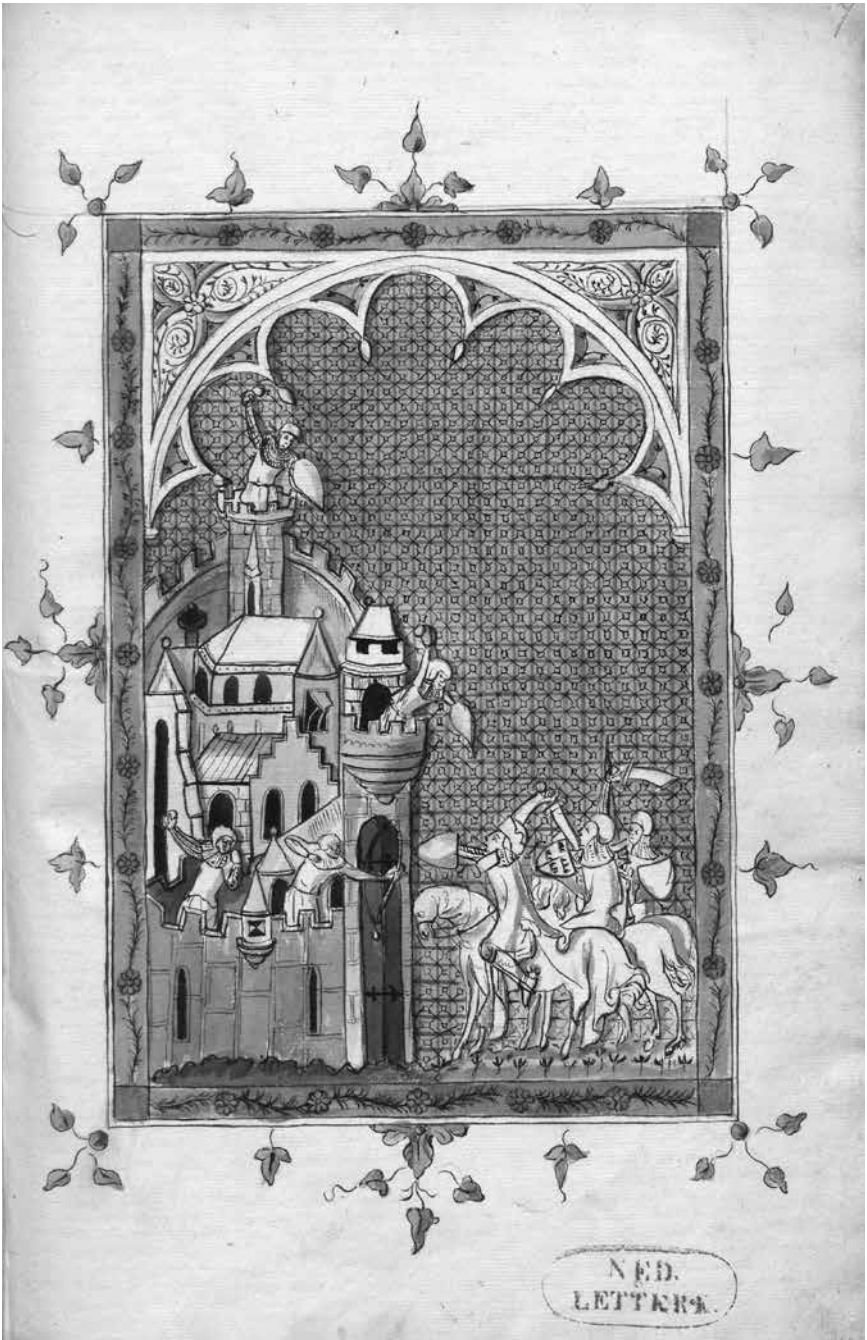
in het Nederlands vertaalde, ‘tot schande van de gewaande geestelykheit’.⁸

Vervolgens bespreekt Le Long kort maar trefzeker de figuur van Jacob van Maerlant en de inhoud van diens *Rijmbijbel*, om dan over te gaan tot wat me hier interesseert: een overzicht van alle handschriften die hem in 1732 bekend waren, naar eigen zeggen samengeraapt uit veilingcatalogi en bibliotheekcatalogi van de voorbije honderd jaar. Die meticuleuze speurtocht leverde hem slechts negen (volledige) exemplaren op, waarvan hij er op dat moment nota bene twee zelf in bezit had. In het overzicht bekijken we de middeleeuwse handschriften door de ogen van de achttiende-eeuwse filoloog én bibliofiel – een korreltje zout bij Le Longs beweringen blijkt dan hier en daar wel nodig. Zo is zijn overtuiging dat het papieren handschrift uit zijn eigen bibliotheek met voorsprong het oudste in de rij zou zijn, aantoonbaar onjuist: het handschrift in kwestie is bewaard, en is bij nader toezien een tamelijk eenvoudig uitgevoerd oostelijk afschrift uit de vijftiende eeuw, dus bijna tweehonderd jaar jonger dan Le Long meende.⁹ Maar wie door de kleine missers heen kijkt, ziet een passioneel geïnteresseerde achttiende-eeuwer die met een bewonderenswaardige zorgvuldigheid op zoek is gegaan naar de ‘wrakstukken na de storm’, en dat zonder de zoekinstrumenten van vandaag. Die zoektocht leverde dus negen min of meer complete handschriften op, waarvan er vandaag nog zeven bewaard of bekend zijn.¹⁰ Via soms verschillende tussenstappen hebben zij hun weg gevonden naar universiteits- en andere bewaarbibliotheken, waar ze tegenwoordig niet zelden tot de topstukken uit de Middelnederlandse collectie behoren. Voor de nummers uit Le Longs lijstje geldt dat zeker voor Groningen, Universiteitsbibliotheek, hs.

8 Le Long, *Boek-zaal*, pp. 157-158. Eerder al, in een studie van de Reformatie in de stad Amsterdam, zong Le Long de lof van Jacob van Maerlant voor diens kritiek op de geestelijkheid in zijn tijd, zie I. Le Long, *Historische beschrijvinge van de reformatie der stad Amsterdam* (Amsterdam: Johannes van Septeren, 1729), pp. 169-170. Gebruikt exemplaar: Leiden, Universiteitsbibliotheek, 607 A 4.

9 Het gaat om Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 14 C, dat tussen 1460 en 1470 moet zijn vervaardigd in Gelre of het Oversticht. Vanuit hedendaags oogpunt zou alleen al het feit dat het een papieren handschrift betreft, een aanwijzing moeten zijn dat het niet het oudste in de reeks kan zijn.

10 Het is wellicht nuttig om de moderne signaturen hier mee te geven. Nr. 1 (eigen bezit) is vandaag Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 14 C; nr. 2 (eigen bezit), was voordien in het bezit van Johannes van Es, predikant te Schoonhoven, en is vandaag Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KA 18. Nr. 3 is vandaag Groningen, Universiteitsbibliotheek, hs. 405. De intentie was om de illustratie uit dit handschrift te gebruiken voor een uitgave van de *Rijmbijbel*, die er echter nooit is gekomen. Dit handschrift, alsook de nrs. 5 en 8, hebben behoord tot het bezit van Albertus Bentes, schepen van Amsterdam. Nr. 4 is vandaag Den Haag, Huis van het Boek, 10 B 21. Volgens de BNM-i was dit handschrift ook in het bezit van Le Long, maar zelf geeft hij in de *Boek-zaal* aan dat het exemplaar in 1729 aangekocht was door ene Jacob Marcus. Nr. 5 is vandaag niet te traceren. Nr. 6 is Den Haag, Huis van het Boek, 10 C 19; nr. 7 is Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 129 A 11; nr. 8 is Universiteitsbibliotheek Leiden, Ltk. 168. Van het nr. 9 wist Le Long in 1732 te weinig af om het vandaag op te sporen.



Afb. 2 Kopie van de bladgrote miniatuur bij de *Wrake van Jerusalem* uit het Gronings-Zutphense Maerlanthandschrift. Leiden, Universiteitsbibliotheek, Ltk. 169, fol. 7r.

405 – het zogenaamde Gronings-Zutphense Maerlanthandschrift – en voor een weelderig geïllustreerd handschrift van de Rijmbijbel dat vandaag in het Huis van het Boek in Den Haag wordt bewaard onder signatuur 10 B 21, dat Le Long ook jarenlang zelf in bezit heeft gehad. Dat handschrift speelt in de kunstgeschiedenis een bijzondere rol, omdat het werd geïllustreerd door de eerste met naam bekende kunstenaar die Nederland rijk is: Michiel van der Borch.¹¹

EEN BUNDELTJE VOL VRAGEN

Vanuit Leids perspectief is het interessant dat een aantal van de belangrijkste codices met Middelnederlandse literatuur in de Leidse Universiteitsbibliotheek uit het bezit van Le Long afkomstig zijn. Daaronder zit vanzelfsprekend een Rijmbijbel – het vijftiende-eeuwse handschrift uit Le Longs eigen bezit, dat volgens hem uit de dertiende eeuw stamde – maar ook het fraaie handschrift met Maerlants *Der naturen bloeme*, Lodewijk van Velthems vijfde partie van de *Spiegel historiael* en Jan van Boendales *Lekenspiegel*.¹² In totaal hebben minstens achttien handschriften met Middelnederlandse teksten in de Leidse collecties een provenance die via Le Long passeert. Hun spoor is goed te volgen naar een veilingcatalogus die werd opgesteld in 1744, toen de indrukwekkende bibliotheek van Le Long onder de hamer ging in Amsterdam.¹³ De kopers kwamen van heinde en verre om de hand te leggen op een deel van Le Longs collectie, die in de navolgende eeuwen over diverse instellingen verspreid is geraakt.

Goed verstopt in de veilingcatalogus zit ook het materiaal dat vandaag in Ltk. 169 gebundeld zit. Bij de manuscripten in-folio wordt onder nr. 29 melding gemaakt van een afschrift van Maerlants *Wrake van Jerusalem*, met een kopie van de bijhorende miniatuur. Daarbij is ook een ‘Eerste blad uit desselfs Rym-Bybel, op perkament geschreven’.¹⁴ Wie louter op basis van deze beschrijving een bod zou uitbrengen, zou bepaald teleurgesteld zijn: dat middeleeuwse eerste blad blijkt immers slechts aan één kant beschreven te zijn ... Het is waarschijnlijk wel eigen aan het genre van een veilingcatalogus in deze periode, dat de lijst boeken bij alle bibliofiele precisie

11 Chavannes-Mazel, *Maerlants Rijmbijbel*, pp. 20-28.

12 De handschriften zijn te herkennen aan hun verwante signaturen: BPL 14 A (*Der naturen bloeme*), BPL 14 C (*Rijmbijbel*), BPL 14 E (*Spiegel historiael*). Ook hs. BPL 14 F, met een Middelnederlandse vertaling van de *Reis van Jan van Mandeville*, is afkomstig uit de bibliotheek van Le Long.

13 *Bibliotheca selectissima, sive catalogus librorum plurimum rarissimorum ...* (Amsterdam: [Catalogus] Schouten, 1744). Gebruikt exemplaar: Leiden, Universiteitsbibliotheek, 20651 G 14.

14 *Catalogus Schouten 1744, Libri Manuscripti In Folio*, nr. 29 (p. 5).

toch ook vooral een vorm van reclame is voor de veiling zelf. Waarom tijd verspelen met een precieze beschrijving van de talloze haveloze bladen en snippers die Le Long in zijn bezit had, als er honderden handschriften en een veelvoud aan kostbare gedrukte boeken moeten worden opgesomd?

Ondanks het feit dat het Rijmbijbel-fragment een vermelding heeft gekregen in de veilingcatalogus, is het slecht opgepikt in het onderzoek. Het is in de BNM-i niet gekoppeld aan het bezit van Le Long, en is in het meest recente overzicht van Rijmbijbel-fragmenten niet gesignaleerd.¹⁵ Dat is zonde, omdat het blad een erg bijzondere tekstgetuige van de Rijmbijbel vertegenwoordigt. Normaal gezien nodigen overgeleverde fragmenten uit tot het reconstrueren van het handschrift in zijn geheel. Het bij elkaar puzzelen van losse stukken perkament tot een beeld van het oorspronkelijke handschrift is een aparte tak van sport geworden in de medioneerlandistiek en ver daarbuiten, waarvoor de Engelse (wat anders!) aanduiding ‘fragmentology’ opgeld doet. De grootte van het handschrift, de opmaak in kolommen, het aantal verzen of regels per kolom en andere gegevens worden gelegd naast de kennis die over andere tekstgetuigen bestaat, om zo precies mogelijk te bepalen hoe het fataal versnipperde handschrift er ooit moet hebben uitgezien.

Op het eerste gezicht is dat voor het fragment in Ltk. 169 een relatief eenvoudige oefening. Terwijl filologen zich soms buigen over een snipper perkament van amper een centimeter breed, of aan de hand van enkele opeenvolgende letters eigennamen trachten te identificeren, biedt dit Leidse Rijmbijbel-fragment de luxe van een heel blad perkament, met twee volkomen ongehavende kolommen tekst. Het is bovendien nogal eenvoudig om het blad thuis te brengen in de complete tekst van de Rijmbijbel, want het bevat de openingsverzen, met Maerlants gebed tot Maria en de aankondiging van wat komen gaat. Alleen is de achterkant van dit blad dus niet beschreven. Of preciezer: de achterkant was in het verleden wél beschreven, maar de tekst die erop stond is zorgvuldig weggekrast. In tegenstelling tot de meeste soorten papier liet perkament toe om met een fijn mesje of een puimsteen een foutje in de tekst weg te krassen en een correctie aan te brengen – ‘correctie op rasuur’, heet dat dan. Maar een rasuur ter grootte van een heel blad tekst, dat is toch weer wat anders. Bij oudere handschriften is het gebruik bekend om grotere delen tekst, of zelfs

¹⁵ M. Hutter, ‘Inventaris van de Rijmbijbel-handschriften’, in B. Caers en J. Pauwels (red.), *De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant: het oudste geïllustreerde handschrift in het Nederlands* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023), pp. 13-16. Overigens was Liefwinck zich wel degelijk bewust van de provenance via Le Long, getuige zijn notities in de papieren *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* (nr. 442). Waarom die link dan niet in de digitale BNM-i is terechtgekomen, is mij een raadsel.



Afb. 3 Isaac Le Long (gravure van Jacob Houbraken, 1732).

de hele tekstspiegel, te ‘wissen’ en het perkament opnieuw te gebruiken. In dat geval spreken we niet van ‘rasuur’, maar van een ‘palimpsest’. Dat lijkt hier ook aan de hand te zijn, al is het uitgewiste deel perkament nooit opnieuw beschreven, en is ook slechts één kant uitgewist.

Welke reden kan er zijn geweest voor een kopiist om de opening van de Rijmbijbel in een relatief stabiele boekhand over te schrijven, door te gaan met de twee kolommen op de versozijde, om die vervolgens weer uit te wissen? En hoe groot is de kans dat van een volledig handschrift – dat met deze opmaak goed 135 bladen zou kunnen tellen – precies het eerste blad bewaard zou zijn? Het lijkt me verleidelijk om aan te nemen dat we hier te maken hebben met een overblijfsel van een handschrift dat nooit helemaal compleet had moeten zijn – een beginnetje dat om welke reden dan ook nooit verder is afgewerkt. Maar de situatie zoals ze voorligt nodigt evengoed uit tot allerlei interpretaties: moeten we ons een scriptorium voorstellen waar een kopiist aan de hand van de Rijmbijbel zijn schrijfhand oefende? Hebben we te maken met een ontwerp van opmaak, om in te schatten hoe veel regels op een blad pasten en hoe de tekstverdeling over het geheel zou kunnen lopen, of zelfs om aan een eventuele opdrachtgever voor te leggen? Of is dit blad perkament toch een restant van een geheel handschrift, dat misschien vanwege de losse overlevering uitnodigde om geschraapt en opnieuw beschreven te worden?¹⁶ Het fragmentje roept zo vragen op over de middeleeuwse tekstproductie in het algemeen, en wel in het bijzonder die van de (rijk overgeleverde) Rijmbijbel. Het zijn vragen die Le Long zich in de achttiende-eeuw wellicht niet zal hebben gesteld, maar die voortvloeien uit de veranderde manier waarop wetenschappers vandaag naar (de materiële resten van) middeleeuwse literatuur kijken. Waren vroeger toch vooral de volledige handschriften van belang, omwille van hun schoonheid, ouderdom, of filologische autoriteit, dan wordt vandaag elke snipper perkament tegen het licht gehouden. De afstand ten opzichte van het pionierswerk dat in de achttiende en negentiende eeuw is verricht, staat zo toe om een nieuw licht te werpen op materiaal dat al eeuwen bekend is, maar in een bepaalde samenhang of vanuit een andere invalshoek toch nieuwe inzichten oplevert.

16 Liefinck meende dat het een schutblad kan zijn geweest (*Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*, nr. 442), maar dat lijkt me geen afdoende verklaring om één zijde zorgvuldig uit te wissen.

Van de Reynaert tot Moeder de Gans, van vrome liederen tot fan fiction en van een los blad perkament tot het boekenbezit van een Leidse student, in *Trouw aan de tekst* komt bijna alles aan bod dat anno 2024 het beeld van de historische Nederlandse letterkunde bepaalt. Korte artikelen over teksten, methoden en genres laten zien dat de studie van oudere literatuur voortdurend en opnieuw relevant is voor inzicht in processen binnen de cultuurgeschiedenis tot op de dag van vandaag – in samenwerking met allerlei verwante (historische) disciplines. Dit boek bundelt bijdragen van historisch- en modern-letterkundigen, taalkundigen, codicologen, boekwetenschappers en kunsthistorici die allen op eigen wijze trouw aan de tekst zijn en met elkaar de rijkdom van een vak willen tonen aan iedereen die (actieve) interesse heeft voor de praktijk van historische letterkunde en zich daarin wil laten inspireren.

Trouw aan de tekst verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Wim van Anrooij als hoogleraar Nederlandse literatuur tot aan de Romantiek van de Universiteit Leiden.

